

møntpolitik; dens omfang har næppe kunnet motivere forsøg på i større udstrækning at profitere af møntretten, og trods både danske og hanseatiske – næppe helt uberettigede – kursnedskrivninger af den hertugelige småmønt har forfatteren sikkert ret i at påpege prestigemomentet ved udmøntningen som væsentligt for hertugen på Sønderborg. Dette argument var jo heller ikke ukendt i kongeriget, når rigsrådet kunne fraråde kongen en nedskrivning af den danske mønt under henvisning til, at den ledigere danske mønt, som vilde blive fortrængt fra riget, også vilde bringe kongens kontrafej udover rigets grænser.⁷

Som helhed synes kildematerialet da at aftegne konturerne af et ganske stærkt og skarptskåret territorialfyrsteportræt, som – målt med samtidens alen – hæver hertug Hans over ligegyldigheden; til portrættets facetter er det lykkedes Jørgen Steen Jensen at levere kyndige og værdifulde bidrag. Hvad man kunde savne er som det vil fremgå af anmeldelsen den syntese, der kunde forene de mange tråde til helheden. Selv har hertug Hans i sit testamente 1621 sammenfattet sit program på ganske karakteristisk måde; ved delingen af hertugdømmerne havde han erhvervet et »patrimonium und Erbtheil«, som han selv »mittelst Gottes reichen Segen durch Erhauffung vieler statlicher Höffe und Güther (so folgents wie viel wir daran gewandt und verspendiret, ausführlich specificiret und benennet werden soll) als auch eingezogene rahtsahme Hoffhaltung, Sparsahmkeit und fleißige Aufsicht zur Haußhaltung, Gott lob merklich vermehret und in einen viel beßern Stand gebracht«.⁸

E. LADEWIG PETERSEN

⁷ Kr. Erslev, Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV.s Tid I, Kjbh. 1883–85, s. 252.

⁸ Johs. Friedr. Hansen, Vollständigere Staatsbeschreybung des Herzogthumes Schleswigs, Flensburg 1770, s. 633f.

H. D. SCHEPELERN: Museum Wormianum. Dets Forudsætninger og Tilblivelse. Wormianum 1971. 435 s.

Denne vægtige afhandling om Ole Worm er paa een gang et lærd værk, der med rette har indbragt dets forfatter den filosofiske doktorgrad ved Københavns Universitet,¹ og et *con amore*-arbejde, der udstråler veloplagt forskerglæde. Det hænger sammen med emnet, den meget virksomme og mangefacetterede læge og forskers banebrydende samlervirk-

¹ Anmeldelsen gengiver hovedlinien i første officielle opposition ved afhandlingens forsvar for den filosofiske doktorgrad den 7. december 1971.

somhed, der naturligt nok har inspireret forfatteren, den moderne museumsmand, der som klassisk filolog som ønskeopgave paatog sig at gengive Worms omfattende latinske korrespondance paa dansk (*Breve til og fra Ole Worm I-III*, 1965-68). Oversættelsen af denne lærde brevsveksling er i sig selv en videnskabelig bedrift. I den følger man i henved 2000 breve en rig og særpræget forskerpersonlighed i levende kontakt med fremragende lærde over hele Europa fra Italien til Island, og i stadig stigende omfang omhandler den indsamlingen af genstande og forstaaelsen af hver enkelt. Det er forstaaeligt, at emnet maatte friste den moderne museumsmand til ogsaa at placere denne museumspioner og polyhistor i hans aandshistoriske sammenhæng.

Bogens emne er nok samlingen og dens tilblivelse, men den er skildret med bred baggrund, som det synlige udtryk for en rig kulturpersonlighed i et europæisk og dansk nybrudsmilieu. Opgaven er nok at bestemme og beskrive de enkelte numre i forhold til tidens indsigt og viden og at skildre, hvorledes det lykkedes at faa saa meget bragt i hus, men alt dette er indordnet under eet stort og samlende synspunkt: Hvad var egentlig drivkraften for denne utrættelige praktiker og forsker, lægen og professoren Ole Worm?

Mange specialister – filologer, arkæologer, medicinalhistorikere og lærdomshistorikere fra naturvidenskabens mange grene – vil ved siden af almindelige historikere og litteraturhistorikere studere denne bog intenst. Det kan ikke undgaas, at de vil sætte anmærkninger ved dette og hint, ikke mindst fordi stoffet nu er lagt smukt til rette for specialisten. Det vilde heller ikke være svært for mig at fremsætte en række smaa noter til dokumentation af, at forf. ikke er historiker af uddannelse, men saadan petit-kritik kan hverken forfatter eller hovedperson være tjent med. Min anmeldelse skal i stedet koncentrere sig om hovedlinien i afhandlingen: opfattelsen af *samlers* personligheden – eller maaske snarere *forsker* personligheden bag samleren, universitetsprofessoren, lægen, runologen, antikvaren, som jeg hellere vil udtrykke det.

Forf. følger samleren Ole Worm (1588-1654) nøje skridt for skridt fra den første svage og hypotetiske impuls i drengesaarene, mens han indtil 1601 gik i Aarhus latinskole. Det formuleres forsigtigt, at »det kan dog ikke udelukkes«, at rektor Hans Pedersen Horsens, der ogsaa var lokalhistoriker, »har kunnet vække hans interesser for historisk samlervirksomhed« (s. 47). Motivet forfølges som en gryende interesse under vandreaarene ude i Europa indtil aar 1613, videre gennem en mere aktiv inter-

esse i de tidlige professoraar, til de systematiske indsamlinger sætter ind i forbindelse med universitetsreformen i 1621 og højnes gennem manddomsaarene for at kulminere med værket *Museum Wormianum*, det fornemme monument over samleren, der udkom i 1655 i Leiden, aaret efter hans død, saa han ikke naaede at give værket den sidste afpudsning i korrekturen. Trods Ole Worms testamente kom samlingen næppe heller til at fungere offentligt efter hans død; hurtigt gik meget til grunde, siden splittedes samlingen totalt og kun faa stykker har overlevet.

I den meget fine analyse af Worms to bevarede stambøger fra aarene 1605–1612, som forf. saa udmærket benytter til at opspore hans lærde kontakter og aandelige paavirkninger under vandreaarene i det brogede europæiske universitetsmilieu, søger han ogsaa efter impulser og forbilleder for samlerinteressen, men maa indrømme, at man »kun sporadisk kan konstatere Worms vaagnende samlerinteresse« (s. 66). Endda er flere af eksemplerne tvivlsomme, for hvad beviser det, at Worm i 1609 under et kort ophold i Neapel har opnaaet den berømte samler Ferrante Imperato's autograf? Det forekommer mig lidt dristigt, naar forf. s. 65 polemiserer mod nevøen Thomas Bartholin, der i sin mindetale tilskrev denne rejse en almindelig interesse for oldtidsminder, og i stedet hævder, at den »i væsentlig grad (maa) tilskrives ønsket om at se Imperatos museum«. Det er et tyndt postulat, da samlerinteressen ikke paa forhaand er godtgjort, i særdeleshed fordi mindetalen sandsynligvis som foreslaet (s. 42) beror paa Worms egne optegnelser.

Forf. har givet et levende og perspektivrigt billede af den unge aarvaagne og videbegærlige studerende paa hans *grand-tour*, men det er vanskeligt at finde eet eneste sted, hvor samlerinstinktets slaar igennem. Vidnesbyrdene fra de unge professoraar vejer heller ikke tungt. Er der noget usædvanligt ved at en doktor udi medicinen viser interesse for »en papirmodel af det menneskelige øje« (s. 146) eller for det værk om hermafroditter, som hans lærer og ven professor Bauhin i Basel havde udsendt i 1617. Lidt mere hold er der vel i de botaniske ekskursioner, som han i selskab med sine ældre medicinske svogre Caspar Bartholin og Jørgen Fuiren foretog til Amager i 1616–17. Denne interesse for at samle frø og planter og udveksle erfaringer med Bauhin og andre lærde er nok aktiv, men den kan ikke bære konklusionen s. 144, at det »har været studieaarene hos Caspar Bauhin og Jacob Zwinger i Basel, der har gjort ham til aktiv samler«. For dels er der tale om lægeplanter og dels om en gentjeneste til en hengiven lærer og ven, der var pioner som plantesamler. Man skal være forsynet med en kraftig lup for at finde vidnesbyrd

om en særlig samleraktivitet hos Worm i de unge aar, eller rettere: det er alene kendskabet til hans senere samlervirksomhed, der forvandler uskyldige tilfældigheder til indicier herfor, gør det »paafaldende«, at Thomas Bartholins mindetale ikke omtaler den (s. 65), og fremkalder undren over, at man »kun sporadisk kan konstatere Worms vaagnende samlerinteresse« (s. 66). Fjerner man denne undren og indrømmer, at det ikke før efter 1620 er muligt at finde noget moment, der peger frem mod den store samler eller vidner om en særlig samlermentalitet, kan man give fuld tilslutning til forf.s levende og konkrete skildring af Worms udvikling som forsker. Kilderne vidner enigt om en aktiv og vaagen ung forsker, der i takt med det gryende frembrud i den europæiske lærdomsverden engageredes stærkt i den retning, hvis forskning fandt sted paa grundlag af iagttagelse og erfaring, men vendte sig mod nedarvede og nye logiske og spekulative teorier, der ikke lod sig verificere paa virkelighedens grund.

De ydre data i Ole Worms karriere som professor ved Universitetet er klare. Han blev professor i pædagogik i 1613, overtog to aar senere professoratet i græsk, i 1621 blev han professor i fysik og endelig i 1624 fulgte han sin svoger Caspar Bartholin, der blev professor i teologi, som professor i medicin som *secundus* og beholdt dette professorat indtil sin død i 1654. I begyndelsen fulgte Worm saaledes tidens praksis og arbejdede sig op fra de lavere til de højere fag, men da han havde naaet sit rette felt, forblev han der, hvad der ikke hindrede, at han fem gange blev valgt til Universitetets rektor og gennem lange tider var fakultetets dekan.

Det vil næppe blive fuldt opklaret, hvorledes den 25-aarige Ole Worm opnaaede professorat. Han havde kun studeret et enkelt semester i København, og trods den store lærdom han havde erhvervet ved fremmede universiteter, havde han formelt ikke meriteret sig saa meget, at han nogle aar senere var værdig at bestride dekanatet. Forf. nøjes med at henvise til »uforudsete ansættelsesmuligheder«, der forsommeren 1613 fik ham til at vende hjem fra England (s. 85). Hvilke anføres ikke, heller ikke at det strider mod mindetalen, der meddeler at han først »i juli maaned 1613 blev hjemkaldt af sine forældre og venner« (s. 46).

Noget nærmere kan man komme sagens kerne. Snarest under hensyn til Caspar Bartholin (jfr. s. 71) er der ikke tegn paa, at Worm tidligere har søgt at gøre sig bemærket ved Universitetet, og da man i konsistorium i januar 1613 drøftede besættelsen af et professorat i medicin, forekommer hans navn overhovedet ikke, heller ikke som eventuel efterfølger af

Bartholin, der takket være sin svigerfader Th. Fincke blev forfremmet fra professoratet i pædagogik. Til dette nævntes da tre navne, bl. a. Christoffer Dybvad, der endnu i april tør haabe paa at faa det. Men i et møde i konsistorium 12. juni skydes disse tre til side for Ole Worm, der gennem rektor havde ansøgt om at efterfølge C. Bartholin som professor i pædagogik, dersom denne blev professor i medicin. Den 24. juli 1613 befordredes Worm derefter *ad professionem pædagogicam* af et enstemmigt konsistorium.² – Hvad der er sket i mellemtiden fremgaar ikke. Der er næppe grund til at anfægte mindetalens ord, for ansøgningen er snarest indsendt pr. brev fra England. Hvad der har faaet Bjørn Kornerup til at pege paa indgriben fra kansleren Christian Friis-Kragerup,³ kan ikke ses; snarere kan der peges paa Holger Rosenkrantz den Lærde, som Worm dog beviseligt havde været i forbindelse med.

Worms »systematiske indsamling« startede ifølge forf. aar 1621. Det er sikkert rigtigt, men motiveringen skal nok snarere søges i september end i maj maaned. For det konkrete indsamlingsarbejde er de faa maaneders forskel selvfølgelig uden enhver betydning, derimod ikke for tilskyndelsen. Denne mener forf. er kommet udefra, nemlig fra kravene i den nye forordning for universitetet, *Novellæ Constitutiones* af 18. maj 1621, men den skal snarere søges i Worms overgang til de demonstrative naturfag og ses som en indre tilskyndelse; den spores i hans tiltrædelsesforelæsning som professor i fysik, som forf. med rette tillægger udtryk for erfaringsmetode og selvsyn (s. 126).

Det er lærdomshistorikernes hævdundne overvurdering og uklare opfattelse af den saakaldte universitetsreform af 1621, der har gjort dette til et grundmotiv i afhandlingen, saa forf. allerede i indledningen hævder, at der mellem Worms samlervirksomhed og *Novellæ Constitutiones* er »en sammenhæng, der mig bekendt ikke tidligere er paapeget« (s. 10). Dette synspunkt, at det var »de nye veje«, kravene om »en udbygning af den demonstrative undervisning« og »nøgtern og virkelighedsnær undervisning« fra den nye universitetsforordning, som Worm paa fortjenstfuld maade førte ud i livet, gennemføres konsekvent (s. 121 f., 125, 134 f., 142, 318 m. fl.). Nu havde det nok været klogt, om forf. havde undladt at gøre sammenhængen med *Novellæ Constitutiones* til en hovedtese, for – som nedenfor skal paavises – var denne alt andet end en positiv reform, men det mindsker gennemgaaende ikke den konkrete redegørelse for Worms indsats. Tværtimod, for naar forf. s. 141 om »den demonstre-

² Danske Magazin 4. r. II, s. 220–25.

³ Bjørn Kornerup, Hans Poulsen Resen, 1928, s. 138.

rende undervisning« fremhæver, at det blev Worm, »som inden for de eksisterende muligheds begrænsning førte dem ud i livet«, maa der tilføjes: ikke paa grund af, men paa trods af eller uden hensyn til regeringens anvisninger. Og saaledes bliver Worms fortjenester endnu større.

Den kongelige udfærdigelse af *Novellæ Constitutiones* af 18. maj 1621 forefindes som original i Universitetets arkiv. Da H. F. Rørdam i 1887 udgav den i Danske Magazin (5. r. bd. I), bilagde han den med nogle *Forarbejder* fra Gl. Kgl. Saml. 1073 fol., dels et »udkast«, som han henførte til Jesper Brochmand, og dels nogle latinske og danske »bemærkninger« hertil af Caspar Bartholin. Betegnelserne »forarbejder«, »udkast« og »bemærkninger« er i og for sig rigtige, deres forbindelse med forordningen ogsaa uomtvistelig, men deres nærmere forhold til denne og til virkeligheden uafklarede, og kun Bartholins haand synes sikker. Naar de derfor i vor lærdomshistoriske litteratur fremtræder som udtryk for kongens og regeringens reformer og reformiver – en linie, som forf. understreger – maa det konstateres, at det er en forhastet kombination, for det er alene udkastet, der rummer reformer, der lærdomshistorisk kan vurderes positivt. Dr. Schepelern synes snarest at opfatte »udkastet« som en slags ministeriel bekendtgørelse til udfyldning af en kongelig anordning, saaledes s. 157, hvor der tales om de medicinske professorers undervisning ifølge udkastets bestemmelser, idet det dog tilføjes, at disse »næppe nogensinde var helt autoriseret som forskrifter«. Med lidt formel kildekritik føjet til forf.s realitetssans var hans tvivl og vaklen sikkert endt med det rigtige resultat: der er her ikke tale om forskrifter, men om forkastede forslag.

Forordningen er udfærdiget i Danske Kancelli og her indført i brevbogen Sjællandske Registre i den samme form som den oversendte original; men om dens forhistorie er intet kancellimæssigt bevaret. Vor eneste viden stammer fra historieskriveren Niels Slange, der hundrede aar senere meddelte, at kongen i begyndelsen af 1621 befalede, at kansleren Chr. Friis-Kragerup, to rigsraader, bl. a. den lærde Holger Rosenkrantz, superintendenterne for Fyn og Skaane i forening med de ældste universitetsprofessorer skulde anstille en prøvelse af universitetets fundats. Der er ingen grund til at tvivle paa kommissionens eksistens, men om dens arbejde vides intet udover selve anordningen. De professorale udkast og antegnelser er ikke blevet til i kommissionen, hvor snarest teologen Resen og medicineren Fincke har været universitetets repræsentanter, og de har næppe heller været fremsendt til kommissionen. Der er tale om privatarbejder, der repræsenterer reformforslag fra yngre universitetslærere

med europæisk horisont, ved siden af C. Bartholin muligvis den jævnaldrende Brochmand (begge født 1585) og maaske ogsaa den 32-aarige Ole Worm, og de er overleveret via Universitetet, ikke i Kancelliet.

Forholdet mellem optegnelserne og forordningen er nok ukendt, men sikkert er det ogsaa, at anordningen er formuleret med kendskab til det bevarede udkast eller et nærbeslægtet forlæg. Begge er for saa vidt ogsaa reformatoriske, men med vidt forskelligt indhold og formaal. Professorernes udkast tilstræber en udbygning af Universitetet og en højnelse af undervisningen efter de bedste europæiske mønstre, som de har lært at kende paa deres lange uddannelsesrejser. Den kongelige forordning er derimod uden enhver form for modernisme, og i hvert fald alt nyt i det professorale forslag, der kostede penge, er udeladt, saaledes det anatomiske teater, en botanisk have med en urtegaardsmand, nye læsesale og enhver antydning af demonstrationsundervisning. Regeringens reformkrav var af en ganske anden art. De kan alle samles i kravet om at præstere flere og bedre uddannede kandidater til embederne, og det skulde ske ved hjælp af det samme antal professorater (eller eet mindre) og for de samme midler. Der er ikke tale om at mindske terpe- og disputereundervisningen til fordel for demonstrativ eller anden moderne undervisning, men kun om, at der skulde indføres strenge (rigide) eksaminer.

Det er vel forordningens forbud mod professorernes »unyttige dikteren«, der har forledt forskerne til at tro paa positive undervisningsreformer fra regeringens side. Den indgaar i § 9 og bør ses i sammenhæng. Den gengives nedenfor i et noget forkortet og lettere forstaaeligt dansk, dog saa nær teksten som muligt:

Eftersom vi (Kgl. Maj.) har erfaret, et en stor del af professorerne tilbringer den meste tid med dikteren af, hvad de har sammenflicket fra forskellige forfattere, for at spare deres egen umage, og tiden saaledes henslide, at de ikke i nogle aar kan fuldende (deres pensum), i den tid nogen student bliver ved Universitetet, da efterdi Universitetet ikke i synderlighed er til nogen professors ophold, men alene er Gud til ære og ungdommen til forfremmelse, vil vi naadigst herefter saadan unyttig dikteren dem befale at indstille, og deres pensum paa eet aar forrette og undervise deres auditorium fuldkomment klart at forstaa.

Det er, hvad der kom ud af universitetslærernes reformprogram i 15 udførlige paragraffer med modernisering af alle lærestole med gode og varierede studieprogrammer, herunder forslag om oprettelse af demonstrativ undervisning og appel om udarbejdelse af lærebøger (ogsaa paa dansk) samt med tillægsforslag om oprettelse af et privilegeret bogtrykkeri og en boghandler. Alt dette skal indføres for – som det hedder i ud-

kastets § 1 – ikke at spille Universitetets og ungdommens tid »med unyttige dictatis och auctoribus«. Der er ikke tvivl om, at denne formulering i udkastet har tjent som forlæg for anordningens § 9. Omformningen taler for sig selv. Men vil man til bunds forstaa regeringens opfattelse af universitetslærernes opgaver, maa man ogsaa inddrage anordningens sidste paragraf. Den lyder: »Skal ingen professor fordriste sig til paa egen haand at begive sig ud af byen og forsømme sine lectiones«. Dertil krævedes speciel bevilling i hvert enkelt tilfælde.

Regeringsreformen var altsaa ikke epokegørende: kortere studietid, mere effektiv manuduktion i eksamensrelevante kundskaber, flere studerende, men ikke større bevillinger.

Forordningen for Universitetet var sidste led i en mere almen reformering af højere undervisning og uddannelse, der var forberedt i de foregaaende aar. I 1620 havde man forsøgt at ophjælpe latinskolerne, navnlig ved i stiftstæderne at indrette gymnasier, hvor der skulde ansættes bedre uddannede og bedre lønnede lærere under titel af professorer; men da man havde vanskeligt ved at afse jordegods til investeringen, blev tankerne kun delvist og sent omsat til virkelighed. Noget bedre gik det med principbeslutningen om at udvide Sorø skole til et adeligt ridderakademi, idet det – gratis for staten – fik tillagt Maribo klostergods, mens det adelige jomfrukloster samtidig nedlagdes. Formaålet med akademiet var at begrænse de unge adelssønners uddannelsesrejser, »med stort pengespild og med ungdommens korrupsion« som følge, som det utvetydigt hedder i propositionen for dets oprettelse.

Da Universitetet skulde reformeres, var der intet jordegods at finde. Tværtimod kun nedskæring. Stipendierne til teologernes udenlandske studierejser blev inddraget – de var unødvendige eller skadelige; Regensen blev bygget, men udelukkende paa Kommunitetets bekostning; Universitetets bønder fik deres skattefrihed beskaaret, og en ansøgning om, at de højlærdes bønder maatte blive fritaget for soldatertjeneste paa lige fod med adelens blev afslaaet. Alene det teologiske studium blev noget forbedret, idet der blev lagt mere vægt paa eksegesi. Som inspirator til denne gratis reform har man kunnet pege paa Holger Rosenkrantz, der synes at have været den ildfulde sjæl bag alle planer om uddannelsesreformer.⁴ Resultatet var pauvert; kansleren har maaske nok været villig, rigsraadet modvilligt bortset fra Sorø, og kongen uden interesse for den side af kulturlivet – og riget fattedes midler.

⁴ J. Oskar Andersen: Holger Rosenkrantz den Lærde, 1896, s. 191 ff. – H.R.s forhold til uddannelse behandles s. 169–205, herunder s. 189 ff. universitetsreformen.

Selv om regeringen saaledes »foreskrev nøgtern og virkelighedsnær undervisning« (s. 318) af en karakter, der er væsensforskellig fra den, som forf. har fulgt efter gængs opfattelse, maa man give fuld tilslutning til, hvad han skriver om Universitetet i 1630'erne, nemlig at det »i forbavsende grad (var) paa højde med, hvad der ydedes andetsteds« (s. 134), og ligeledes at det blev Worm, der »fik hovedbyrden med gennemførelsen« af reformerne (s. 134f.) – dog ikke som anført i kraft af, men paa trods af de givne anvisninger fra konge og regering.

Iøvrigt er Ole Worm selv den bedste kilde, naar det gælder tidspunktet og baggrunden for, at hans demonstrative undervisning slog igennem ved Universitetet. Det er formuleret i fortalen til *Museum Wormianum*, af forf. smukt gengivet paa dansk s. 216. Efter at have opponeret mod Aristotelernes krav om, at lærlingene skal tro paa lærerne, og mod Pythagoræernes »det er mesterens ord« fortsætter Worm:

Ingen skal tvinges til at sværge sin lærer troskab, men tingene selv skal fæstne forstaaelsen, og til sin lærer skal man ikke fæste mere lid, end han med kendsgerninger har paavist, at den skyldes ham. Dette er filosofiens rette kongevej, og den, som bøjer af fra den, drives ud paa afveje og i afgrunde.

Denne smertelige erfaring gjorde jeg selv, da jeg mærkede, hvor tomhændede vi blev gennem den fremgangsmaade, hvorefter naturfilosofien sædvanligvis drives. Da begyndte jeg at ynkes over de kaar, der bydes de begavede, og at tænke over midler, hvorved en samling af de forskelligste og smukkeste naturgenstande kunde tilvejebringes og bibringes ungdommen, for at den derved kunde drages op af vildfarelsernes almindelige morads og mørke og hensættes i klart dagslys og den skønneste betragtning af Guds værker. Fra det øjeblik jeg først begyndte at undervise i naturkundskab ved dette kongelige akademi, sparede jeg mig derfor hverken udgift eller møje, men begyndte at anlægge et ikke ubetydeligt skatkammer af naturgenstande. Min hensigt var at kunne fremlægge det til beskuelse for alle, der følte sig dragne mod naturen, og at forklare de enkelte genstande, saaledes at jeg gav besked om deres navne, natur, egenskaber, beskrivelse og anvendelse i det omfang det var muligt at udforske og udlede det af de bedste og paalideligste forfattere, og dermed at aabne dem en lettere vej til naturens andre lønkamre . . .

Fornemmere kan Worms indsats i universitetsundervisningens fornyelse næppe udtrykkes. I forkortet gengivelse og uden omsvøb staar der: Det er min personlige indsats som universitetslærer – ophavsretligt, arbejdsmæssigt og økonomisk – at den medicinsk-naturvidenskabelige undervisning i sin tid blev moderniseret; baggrunden, statens svigten, omtales derimod ikke med et eneste ord. Dr. Schepelern har nu med sin afhandling dokumenteret, at Worms ord fra 1654 træffer sandheden om, hvad der skete i aarene efter 1621; Worm tog hovedbyrden ved den

reformerede undervisning, men altsaa af egen tilskyndelse. Med rette understreger forf. ogsaa gentagne gange den nært beslægtede tankegang, der er udtrykt i Worms tiltrædelsesforelæsning som professor i fysik i 1621 og i fortalen til *Museum Wormianum* 33 aar senere (s. 125f. og 322f.). Med breve fra 1623 paaviser han yderligere, at Worm nu var begyndt en systematisk indsamling af naturgenstande (s. 141f.); de anførte breve til Hans Skovgaard og Johan Rohde i Italien kan endda suppleres med breve til Niels Foss i Lund og Thorlak Skulason paa Holar, som han beder om at sende sig dels norsk glas og antimon og dels islandske antikviteter (breve nr. 146 og 144).

Hermed er vi tilbage ved spørgsmaalet om det dominerende træk i Worms personlighed: samleren og genstandsforskeren – men ogsaa ved problemet omkring denne dualisme: Var det samlerinstinktet, der gjorde Worm til forsker? eller var det modsat forskerens og universitetslærerens krav om selvsyn og erfaring ved kritisk behandling af naturvidenskabelige spørgsmaal, der gjorde ham til samler?

Ud fra forf.s indstilling er det naturligt, at den systematiske indsamling forfølges intenst i aarene efter 1621. Derimod forekommer det ret ejendommeligt, at der skulde hengaa 15 aar, før den sætter sig frugt i demonstrativ undervisning, i særdeleshed, hvis man med forf. tager Worms omtydning i tiltrædelsesforelæsningen fra 1621 af et Vergil-citat om forskerens »sammenhængende iagttagelser« som et samlende udtryk for hans hele lærdomsideal (s. 322f.). Men spørgsmaalet er da ogsaa, om man skal vente indtil 1636 for at træffe det første »utvetydige vidnesbyrd« om »samlingens anvendelse i universitetsundervisningen« (s. 142; jfr. s. 162) eller til 1638, før indsamlingen »satte sig de første ydre spor i samlingens officielle anvendelse til undervisningsbrug« (s. 163). Forf. »fristes« til i forevisningen 1636 af kansleren Christian Friis' narhvalskranium med det afslørende enhjørningshorn at se »den første tilskyndelse« til, at Worm i 1637 anmeldte, at hans forelæsninger var forbundet med demonstration af hans museum, saa de studerende kunde faa deres viden forøget ved selvsyn – *autopsia* (s. 162f. og 156ff.). Allerede skildringen hos Charles Ogier om besøget i 1634 (s. 158f.) tyder dog paa, at ikke blot diplomaten, men hele auditoriet fik samlingen forevist efter forelæsningen.

For den intense indsamling i de mellemliggende aar er Museumsbogen med rette brugt som hovedkilde for proveniensen, men for det samtidige syn paa indsamlingen med oplysninger om motiv og anvendelse

forekommer korrespondancen nok saa vigtig, og den godtgør, at samlingen fra første færd har været brugt til forskning, til demonstration (ogsaa for studerende) samt til fremvisning for interesserede og muligvis ogsaa til udlaan.

Det første kendte besøg i Worms samling skyldes hans antikvariske ven Steffen Stephanius, der i april 1626 (brev nr. 194) mindes, at han et par aar tidligere havde gennemgaaet hans »*pinakotek*« med dets »forskellige og sjældne sager«. Hermed tænker han sikkert – som den runologiske medarbejder Bertel Knudsen Aqvilonius i Løderup i 1628, da han forøgede Worms »*raritetskabinet*« med en arabisk mønt (nr. 250–51) – paa runekalendere og andre antikviteter. Selv kaldte Worm sin samling »*naturaliekabinet*« i 1628 og 1629, men havde ogsaa allerede i 1626 benyttet det blivende ord »*museum*« i et brev til sin medicinske kollega Niels Foss i Lund (nr. 208). I dette beklager Worm, at han ikke kan laane ham det ønskede menneskeskelet, da det er skænket af dr. Fr. Arnisæus til Universitetet og af det »overladt til mig til pryd for mit museum samt til fælles nytte«. Altsaa: da Universitetet ikke havde faaet det ønskede anatomiske teater, har skelettet faaet sin plads i Worms private samling, hvor det anvendes til forskning og undervisning. At dette er meningen med udtrykket »til fælles nytte« fremgaar klart af breve fra 1640 og 1643 til nevøen Thomas Bartholin, der under sine studier i Leyden udsendte en ny udgave af faderen Caspar Bartholins lærebog i anatomi. Her fortæller Worm om sin egen anatomiske opdagelse, de smaa knogler i *sutura lambdoidea*, som Thomas Bartholin efter ham benævnte *ossa Wormiana*. Det skete, hedder det, »da jeg offentligt forelæste over din faders værk ud fra vort skelet ... Jeg fandt dem første gang i 1628, da din fader endnu var i live (han døde 1629); jeg viste ham dem ... og da vi var i tvivl om, hvorvidt det var noget særegent for dette kranium, undersøgte vi andre ...«. (Brev nr. 839; jfr. nr. 1122: »I aaret 1628, da jeg for en talrig kreds af tilhørere viste og forklarede knoglerne i det menneskelige skelet, fandt jeg ...«).

Af Worms flittige korrespondance med sine elever, der studerede ude i Europa, fremgaar det ogsaa, at han i hvert fald siden 1630 har anvendt anatomiske demonstrationer i sin studenterundervisning og forevist hjemlige og fremmede planter i sin urtehave. I vinteren 1630–31 har han saaledes dissekeret en hund og paavist mælkevenerne for studenterne. Ifølge et brev til Henrik Fuiren i 1634 (nr. 509) skal denne have overværet demonstrationen, der omtales som en nyhed i et brev til Jacob Svabe fra foraaet 1631 i forbindelse med en løbende diskussion om

Harveys teori fra 1628 om blodets kredsløb, som hverken Worm eller de hollandske læger havde kunnet paavise ved iagttagelse. Worm formulerer her sit naturvidenskabelige syn saaledes, at hvor det drejer sig om menneskets anatomi, »bør vi have et øje paa hver finger for kun at tro paa det vi ser« (nr. 401 og 423; jfr. nr. 396 og 413). Her har vi ikke alene den offentlige demonstrationsundervisning, men vi ser den ogsaa i intim forbindelse med Worms *autopsia* som i lektionskataloget fra 1637; dette begreb ses iøvrigt udtrykt i forbindelse med museet i et brev til en hollandsk læge saa tidligt som i 1629: »Intet i mit naturaliekabinet skal visselig være saa sjældent og dyrebart, at jeg ikke glad og gerne fremviser det ... Blandt mine ting vil du ikke finde noget tilskrevet danskerne, uden at det er underbygget ved troværdige folks vidnesbyrd eller ved selvsyn« (nr. 268).

Vi ser altsaa, hvor vanskeligt det er at sætte skel mellem forskeren Worm og samleren Worm; de er organisk forbundne, udfylder og supplerer hinanden. Naar forf. først vurderer samlervirksomheden »som en stadig understrøm i hele Worms videnskabelige livsholdning« (s. 65), men siden hævder, at »det blot kumulative samlersynspunkt« havde været hans udgangspunkt (s. 197), maa man foretrække den første formulering. Worms samlervirksomhed har konstant været formaalsbestemt, og fra først til sidst har den været styret af hensynet til sammenlignende iagttagelser og teoriernes kritiske prøvelse gennem selvsyn suppleret med kyndiges konkrete erfaring. Hvad der her er sagt gælder især Worms første aartier som professor i fysik og medicin. Skal man finde en mere udpræget og dominerende samlermentalitet, maa man snarest søge den paa andre felter og i hans seneste aarti.

Det er forstaaeligt, at forf. har givet afkald paa at behandle Worm som samler paa alle felter. Hans indsats som runeforsker er beskrevet af Erik Moltke, mens den grundlæggende analyse af præsteindberetningerne og *Momumenta Danica* stadig savnes. Det virker lidt tilfældigt, at det mislykkede samarbejde med Bertel Knudsen Aqvilonius og den vellykkede guldhorn-bog er medtaget, mens *Fasti Danici* er udeladt, skønt flere runekalendere indgaar i *Museum*, og *Museum*-værkets fjerde bog om *Artificiosa* næsten kun findes registreret som bilag, skønt det dog var i denne afdelings sjældenheder og mærkværdigheder samlerinstinktet skulde aabenbare sig. Iøvrigt samlede Worm jo ogsaa paa breve, bøger og manuskripter, og i 1652 satte han sit mest fantastiske indsamlingsprojekt igang, idet han fik udvirket en kongelig befaling til lensmændene om at indsende størsteparten af landets runestene, der skulle afleveres ved Rundetaarn mod hans personlige kvittering.

Det er derfor med rette, Worm bliver karakteriseret som »vor første fuldblods museumsmand« (s. 123), men spørgsmaalet er, om hans samlermentalitet viste sig mere udpræget og selvstændigt indenfor det antikvariske omraade, hvor han var amatør, end indenfor naturvidenskaben, hvor han var fagmand? Det foreløbige svar maa blive: næppe. For dels fremgaar det af brevvekslingen, at Worm kun modvilligt og efter at hans opfordringer til andre slog fejl, gik aktivt ind i oldforskningen, og dels fremgaar det, at hans indsamling af sager og indskrifter ogsaa her var motiveret, nemlig af iver efter at dokumentere sit fædrelands mindeværdige fortid, og ligeledes her var indstillet paa haandgribelige oldsager, ikke paa teorier og spekulationer som hos de lærde historikere.⁵

I de første aartier var Worms samlerpersonlighed saaledes behersket af forskningshensyn, og hans indsamlede genstande formaalsbestemte redskaber. Under planlægningen af beskrivelsen til *Museum Wormianum* sker der en ændring, og i hans sidste tiaar motiveres der ogsaa med fuldstændighed og sjældenhed. Overgangen kan maaske dateres til 1643, hvor han i et brev til Arngrim Jonsson sætter *sjældenhed* foran *nytte* som motiv, mens han i et brev til nevøen Thomas Bartholin anfører, at tingene samles »dels for deres sjældenheds skyld og dels for deres fremragende nyttes skyld« (nr. 1136 og 1178). Paa den tid maa planen til den store samlende naturbeskrivelse ud fra samlingen paa grundlag af iagttagelser og erfaring være lagt. Forf. har givetvis ret, naar han fremholder, at de korte kataloger fra 1642 og 1645 ikke var beregnet som vejledning for besøgende, men snarere som et slags propagandaskrift til de mange korrespondenter, som Worm i det kommende aarti søgte at ildne til samlingens supplerung (s. 166f.). Men naar det s. 207 hedder, »at planen om en tekstfremstilling første gang findes omtalt i et brev til Arngrim Jonsson i 1639«, maa denne ikke forveksles med det store Museum-værk; i brevets fortsættelse tales der nemlig om »at forelægge tilhørerne tingene selv at tage paa med hænderne og se med deres egne øjne, saa de selv kan dømme« (nr. 787). Der er aabenbart tale om et manuskript til demonstrationsforelæsninger.

Agitationen virkede. Allerede i 1643 fremhæver Worm, at »min bestand er vokset ikke saa lidt«, og navnlig efter 1650 strømmede genstan-

⁵ Fra brev nr. 88 (til Bertel Knudsen Aqvilonius i 1621): opfordring til at publicere runeindskrifter, saa »ogsaa folk i udlandet kan indse, at vort Danmark ikke er blottet for oldsager« til nr. 1712 (til biskop Brynjulf Sveinsson paa Skálholt i 1651): »Intet skal være mig kærere end fornemmelsen af ved disse (rune)arbejder at have opvakt hellige aander til at generhverve fædrelandets tabte ejendom og til at holde nordboers hæder i hævd« . . . Jfr. *Museum Wormianum*, s. 121 ff.

dene ind, og motivforskydningen viser sig – som paapeget s. 199f. – ved, at afdelingen *artificiosa* mere end tredobles fra 1642 til 1654, vokser fra 9% til 17% af hele samlingen. Men selv om samlermanien har faaet større magt med den stigende sans for fuldstændighed og fine numre, saa viser den intense korrespondance, at indsamlingsarbejdet stadig var et middel til maalet: den store og samlede naturbeskrivelse.

Forf. har indlagt sig stor fortjeneste ved denne lærdomshistoriske afhandling, der viser tidens danske videnskab i samspil med den europæiske, først og fremmest forskeren og samleren Worm i hans videnskabelige milieu. Paa mange maader er Ole Worm blevet rehabiliteret, men mere gennem de fremlagte redegørelser om ham som universitetslærer og lærdomsmotiveret samler end i de formulerede vurderinger. For forf. driver ikke heltedyrkelse. Tværtimod. Navnlig i det afsluttende kapitel VI (Museum og Kunstskammer) virker det grelt, at samleren Worm er skilt ud og overordnet forskeren. Kun ved understregning af samlersynspunktet kan forf. komme til den nedvurdering af Worm, som der efter min opfattelse har fundet sted, fordi han ikke kan staa maal med de fyrstelige og adelige storsamlere.⁶ Denne sammenligning giver ikke »grundlæggeren af dansk samler- og museumsvesen« (s. 314), hvad der tilkommer ham, for han har aldrig ønsket at konkurrere med disse samlere og skal derfor ikke vurderes i forhold til dem, men som den formaalsbestemte forskerpioner, der samlede for at gennemføre en ny videnskabelig mentalitet omkring den induktive metode.

Naturforskeren Worm opfatter forf. positivt. Han understreger hans indsats med kravet til selvsyn og sansernes vidnesbyrd som prøvesten for videnskabelig erkendelse (s. 319), ligeledes anerkendes hans »sunde skepsis« og udprægede modtagelighed gennem hele livet (s. 141); men samtidig synes det jordnære og sansebundne hos Worm snarere opfattet som en indskrænkning end som en fortjeneste. Worm »tilstræber ingen større, sammenfattende naturerkendelse, men er i sin 'æstetiske' opfattelse lænket til den enkelte genstand og sansernes vidnesbyrd«, hedder det s. 311. Forf.s indsigelse mod den traditionelle anke om, at Worm saa længe tvivlede paa teorien om blodets kredsløb, indledes underligt spagfærdigt: »Det er vel rigtigt, at han ikke altid ses at have placeret

⁶ S. 311: Worms oldforskning »tjener til at afrunde hans samlerpersonlighed, men bringer ham dog ikke op paa niveau med de højadelige og fyrstelige kunstsamlere«. – S. 314: »Resultatet blev i hvert fald, at det danske samlervesen gennem Worms initiativ fik et stærkt borgerligt, næsten puritansk islæt«.

sig som forkæmper for enhver ny teori« (s. 141). Men denne stædige tvivl er jo netop storheden ved Worm, en fornem forskers empiriske krav til bevis, hvor »afgørelsen afhænger af anatomi og selvsyn«, som han skriver i 1643 (nr. 1141) under den intense diskussion med sine unge myndlinge i udlandet (se henv. fra »blodets kredsløb« i *Breve til og fra Ole Worm* III s. 734). Forf. taler s. 141 om Worms »nølede anerkendelse«; man er tilbøjelig til at bruge samme udtryk om forf. vurdering af Worms placering blandt Europas lærde, der slutter: »Ogsaa storheden i Descartes nye filosofi synes han at have fattet«. Ja, det tør siges. *Discours de la Méthode* fra 1637 bestilte og fik han aaret efter og diskuterede dens ideer med sine myndlinge gennem mange aar og anbefalede endog i 1653 sin søn at undervise i hans filosofi. Worm vurderede Descartes overmaade højt, men maatte selvfølgelig ifølge hele sin videnskabelige indstilling stille sig afventende overfor visse af hans teorier.

I det hele taget indgyder den friskhed og energi, hvormed Worm langt op i tresserne diskuterer de aktuelle videnskabelige spørgsmaal med sine unge nevøer og myndlinge ude ved de europæiske universiteter, den allerstørste respekt, og man forstaar ikke, hvorledes oversætteren af disse breve om forholdet til den unge generation kan skrive: »blot det at iagttage enkeltgenstande har vel ikke længere været nok« (s. 303); det er en understatement af Worms »arbejdsprogram«; det forklares, men retfærdiggøres ikke af den rigtige tilføjelse, at »den direkte sanseiagttagelse ikke slog til« for de unge fra midten af aarhundredet. Med understregning af betydningen af Worms strenge krav til verifikation af teorier og iagttagelser vilde der komme bedre perspektiv og balance i Worms forhold til hans elever og efterfølgere i anden halvdel af det 17. aarh.: Thomas og Rasmus Bartholin, Ole Borch m. fl., siden Steno og Rømer. Worms banebrydende demonstrative undervisning og empiriske holdning var nemlig ikke blot »udgangspunktet«, men ogsaa den afgørende, den absolutte forudsætning for dem og deres høje standard. Naar de opnaaede »de smukkeste resultater«, der »laa langt uden for, hvad Worm kan have anet« (s. 303f.), har disse næsten alle en tydelig og lige linie tilbage til Worms videnskabelige holdning og skoling, hvor sanseiagttagelser var faste forudsætninger for verificerede teorier.

Forf.s noget forbeholdne anerkendelse af Worm som forsker beror paa den placering han giver hans naturvidenskabelige hovedværk *Museum Wormianum*. Med en vis ret kalder han det et »populærvidenskabeligt skrift« (s. 207, 234, 297); men naar han hævder, at Worm »fortæller naturhistorie, som mange gode pædagoger har gjort det efter ham«

(s. 293), ydes der ikke Worm retfærdighed. Worm karakteriserer selv sin indsats bedre i et brev fra 1653 til nevøen Thomas Bartholin (nr. 1734): »Det er visseligt stort at have gennemvandret hele naturens omkreds, at have undersøgt mineralers, metallers, planters og dyrs enkelte omraader, og at have erkendt deres kræfter og egenskaber til menneskehedens gavn«. *Museum* er den aldrende Worms grundbog, der opsummerer resultatet af et langt livs virke som læge og universitetslærer, som forsker og samler; det er essensen af en forskerpioners videnskabelige livsværk. Som vor »første egentlige naturhistoriker i moderne forstand« har Worm – med Ragnar Spärcks ord om et enkelt afsnit – her præsteret »det første forsøg i egentlig zoologi«. ⁷ Der er faa forskere, for hvem det er lykkedes at skrive populærvidenskab i den klasse.

Med sin afhandling om Ole Worm som samler i forbindelse med oversættelsen af hans lærde brevveksling har dr. Schepelern udført en stor lærdomshistorisk bedrift, der ikke blot omfatter Worms vidtfavnende personlighed, men ogsaa hans hjemlige kreds og hans europæiske baggrund. Hans mangesidede samvirke med nordiske og europæiske forskere vil være et vigtigt udgangspunkt for fremtidige lærdoms- og aands-historiske undersøgelser. Min gennemgang af afhandlingen har været kritisk. Men jeg har blot forsøgt at sætte forskeren foran og over samleren for om muligt at skabe et mere helstøbt billede af mennesket Ole Worm. Denne omrokering snarere styrker end svækker det fundamentale i forf.s grundige og ædruelige redegørelse, der overalt har været mit faste udgangspunkt. Resultatet er blevet Ole Worm som forskeren, der med sin empiriske holdning og sin kritisk-systematisk beskrivende metode har ydet videnskabelig pionergerning i Danmark, som tildeler ham selv en storhed, der rager langt op over hans konkrete videnskabelige resultater, og som tildeler hans samlervirksomhed perspektiv.

AKSEL E. CHRISTENSEN

⁷ Undervisningen i zoologi ved Københavns Universitet, Københavns Universitets Festskrift, Nov. 1962, s. 14.